

GEÇMİŐTEN GELECEĐE
HOCA AHMED YESEVÎ

Uluslararası Sempozyumu

2. cilt

YAYIN NU: 13

Tk. Nu: 978-605-9443-09-8

ISBN 978-605-9443-11-1

Baskı:

ŞenYıldız Yayıncılık Hediyeelik Eşya ve Tekstil San ve Tic.Ltd.Şti.
Gümüşsuyu caddesi. Dalgıç İş Merkezi No:3 Kat:1 Topkapı-İstanbul

Tel: 0212 483 47 91 • Faks: 0212 483 48 23

İstanbul-Aralık 2016

Maturidîyye Merkezli Bir Okul Olarak
Yesevîlik Düşüncesı Bağlamında
Yunus Emre'de Süreklilik

Özkul ÇOBANOĞLU*

Hoca Ahmet Yesevî Hazretlerinin kısaca “Yesevîlik” olarak adlandırılan düşünce ve eylemini üzerine inşa ettiği, İslâmiyet'in İmamı Matûrîdi'nin temellendirdiği “aklı” ve “özgürlüğü” esas alan algı ve anlayış ya da yaşayış ve yorumlayış okuluna bağlı olarak Yunus Emre'nin şiirlerine ve bunlar etrafında oluşan edebî geleneklere yansımalarının tespit edilip değerlendirilmesi bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Özellikle, Ahmet Yesevî'nin ve çalışmamızda ele alacağımız yönleriyle Yunus Emre'nin Türkler arasında İslâmiyet'i Türkçe vasıtasıyla kolayca yayıp öğretmek insanımızı “taklit”ten ve “nakil”den ziyade bilenine sorarak bir “öğrenme”ye dayalı, “aklı” esas alan iman sahibi kılma bağlamında İmamı Maturidi'nin yerini ve onun öğretisinin rolünü araştırıp ortaya koymak konumuzun özünü oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle, İmamı Maturidi'nin özellikle “akıl”ı esas alan fikirleri Ahmet Yesevî tarafından nasıl dışa vurulmuş ve bu anlayış Yunus Emre'de nasıl bir süreklilik ve değişim göstermektedir. Bu amaçla öncelikle İmamı Maturidi'nin İslâm anlayış ve yorumunun ana hatlarıyla da olsa belirgin hâle getirmek Yesevîyye ve Yunus Emre'nin eserlerindeki süreklilik ve değişmeye yönelik bakış açımızı daha kolay anlaşılır kılmak bakımından yararlı olacaktır.

Bilindiği gibi, İslâmiyet'in dört halife devrinden itibaren çok geniş bir sahaya ve kitlelere yayılması kısa sürede birtakım inanç ve uygulamayla ilgili problemlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.¹ Ortaya çıkan söz konusu prob-

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü Öğretim Üyesi, ozkul@hacettepe.edu.tr

¹ İslâm tarihinde, Hz. Muhammed hayatta iken insanların zihnine takılan soruları ve karşılaştıkları problemleri ona soruyorlardı. Peygamberimiz de müslümanların bu sorunlarını ce-

lemleri çözmek üzere oluşan düşünce ve bilgi sistematiklerinden birisi de kısaca “Maturidiyye” adıyla bilinir. Bir başka ifadeyle, 8. yüzyılın ikinci yarısında Ebû Hanife, Kur’an ve Sünnete, âlim sahabelerin görüşlerine dayanarak İslam inancının ana ilkelerini belirleyip tespit etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, Ebû Hanife “iman”ın “amel”den ayrı olduğunu ve insanın bu “amelleri”nden veya yaptığı fiillerinden sorumlu olduğu kanaatindedir. Başta bu olmak üzere Ebû Hanife’nin düşünceleri, özellikle “mevali” olarak adlandırılan ve Arap asıllı olmayıp sonradan Müslüman olanlar arasında yaygın olarak kabul gördü. Onun, “aklı” ve “özgürlüğü” ön plâna çıkaran İslâm anlayış ve yorumu özellikle Türkler arasında yaygın olarak benimsenip kabul edildi. Kendisi de mevali olan, Ebû Hanife’nin söz konusu anlayış ve buna bağlı düşünceleriyine Türk asıllı bir âlim olan Ebû Mansûr Mâtürîdî ve takipçileri tarafından geliştirilerek sistemleştirildi.² Böylece, İmam Mâtürîdî’ye nispetle “Mâtürîdîyye” denilen bir ekol ortaya çıktı. Önceleri, “Hanefilik”, “Semerkant Uleması” olarak anılan bu düşünce sistematiği daha sonraları kısaca “Maturidilik” olarak bilinir olmuştur.

vaplayıp çözüyordu. Aynı şekilde, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in halifeliği döneminde de karşılaşılan sorunlar, toplumsal ve siyasi parçalanmalara dönüşmeden çözülmüştür. Ancak Hz. Osman’ın halifeliğinin ikinci altı yılında ve özellikle de Hz. Ali döneminde yeni siyasi ve itikadî problemler ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak bu problemlerin tamamına çözümler üretilememiştir. Bu nedenle İslâm aleminde bazı itikadî konularda ayrışmalar ortaya çıkar. Ortaya çıkan bu itikadî ayrışma ve farklılaşmalara dayalı olarak “Havaric”, “Mürcie”, “Mutezile” ve “Şia” gibi belli başlı itikadî ekoller veya okullar teşekkül eder. Bunların tamamının amacı çoğunlukla yeni karşılaşılan veya eskiden beri farklı düşünülen konu ve olaylara dinin esasları çerçevesinde çözümler üretmektir. Bu bağlamda çözüm olarak ortaya konan düşünce ve ilkeler zamanla geniş kitlelere yayılır. Herkesin “kitap” ve “Sünneti” aynı ölçüde kavrayıp anlamasına imkan olmadığı düşünüldüğünde söz konusu olup biten son derece doğal bir süreçtir. İslâmiyet’in ilk döneminden itibaren ortaya çıkan ve zamanla geniş kitlelere yayılan inanç esaslarıyla ilgili temel fikirler, ilkeler olarak kelâmî sistemlerin ortaya çıktığı süreçte ve oluşum zemini budur. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. (Ess 2000; Topaloğlu 1980).

² Mâtürîdî’nin, eserlerinde Ebû Hanife’nin fikirlerini nakledip benimsemesi, bunların Kur’an’a uygun olduğunu belirterek doğrulamaya çalışması ve eleştirilere karşı savunması, ayrıca Mâtürîdîyenin önemli kelamcılarında Ebû’l-Muîn en-Nesevî’nin Ebû Hanife’yi ekolün önderi olarak göstermesi, kelamcılarının sonradan ona uydugunu belirtmesi ve Mâtürîdî’nin kelimada ve fıkıhta Ebû Hanife’ye uydugunu açıkça ifade etmesi, Ebû Hanife’nin Mâtürîdîyenin görüşlerine öncülük yaptığını kanıtlayıcı niteliktedir. İmam Mâtürîdî, Hanefi kelam ekolünde ve Hanefi fıkıh usulünde önemli bir isim olmuştur. Kendinden sonra birçok alime kaynaklık etmiştir. Böylece Mâtürîdilik, bu fıkıh alimlerinin katkılarıyla İslâm aleminin dört bir yanında yayılmıştır.

Maturidiyye veya Maturidilik'in diğer kelami ekollerden en ayrılan yönü "akıl"a ve dolayısıyla da bireyin "hürriyet"ine verdiği önemdir, denilebilir. Konuyla ilgili Hülya Alper'in (2000) çalışmasından hareketle, İmamı Mâtürîdî'ye göre insana verilen "akıl", onun eylemlerinden Tanrı katında sorumlu kılınmasında temel etkidir. Akıl bütün insanlarda bulunur. Akılın vahiyyle olan münasebetindeyse, akıl vahyi anlayabilir. Bir başka ifadeyle, Mâtürîdî'nin düşünce sisteminin temel karakterini akılın vahyi anlayacak bir yapıda olması oluşturur. Bu bağlamda, Mâtürîdî'nin düşünce paradigmasını şekillendiren temel kavramlardan biri "imtihan"dır. İmtihanın varlığı hükmüne akıl ve vahiy ile ulaşılmaktadır. Kısaca vahiy, imtihanı gerekli kılmakta ve imtihan ise varlığa anlam verilmesini³ sağlamaktadır. Son derece basite indirgeyerek birkaç cümlede ifade etmeye çalıştığımız Maturidilik anlayışında "akıl"ın temel kavramsallaştırmalardan birisi olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda, Türk dünyasının tarihsel olarak manevi kimliğini sağlama-sında eşsiz bir yere ve role sahip olan Hoca Ahmet Yesevî'ye⁴ ve onun eserlerinde, yolunun kültüründe yer alan "akıl" kavramsallaştırmasıyla ilgili tespit ve tahlillere geçebiliriz. Her şeyden önce, malesef, Hoca Ahmed Yesevî'nin hayatı hakkında çok az tarihsel bilgiye sahibiz. O, XI. yüzyılın ikinci yarısında

³ İmamı Maturîdî'nin ele alıp cevaplandığı problemlere örnek olarak evrensel olarak hemen her düşünce sisteminde ele alınan "Kötülük problemi" verilebilir. Bilindiği gibi "kötülük" (şer), tarih boyunca insanların zihnini meşgul eden önemlilerden birisidir. Her şeyden önce irade, kudret ve rahmet sahibi olan Yüce Allah'ın içinde kötülükler bulunan bir dünyayı yaratma sebepleri sorgulanmış, evrende kötülüğün varlığı, bazı hallerde ve kültürlerde neredeyse yaratıcının inkârını gerektiren bir problem haline bile dönüştürülmüştür. Bu bağlamda, İslâm ilâhiyatında "kötülük (ş'er) konusunu temellendiren önemli düşünürlerden biri olan Mâtürîdî, problemi çok farklı bir boyutta ele alır. Onun düşünce sisteminde "kötülük" (şer) yaratıcının yokluğunu değil, varlığını pekiştiren bir mahiyet kazanmıştır. Mâtürîdî'nin dü'üncesinde 'er ve hikmet konusu incelenirken zararlı, çirkin ve kötü olan şeylerin yaratılma sebepleri, günah işleme ve küfür, kafnatın yaratılış amacı, ve bu amaç içinde kötülüklerin nereye oturduğu, evrende ne oranda kötülük bulunduğu, kötülüklerin olmadığı bir evrenin düşünülüp düşünülmemeyeceği, hayr ve şerrin kaynağı, "iyi" ve "kötü" nün mutlak mı yoksa izafi değerler mi olduğu, ilahî takdir ile hidayet ve dalâlet konularının adalet ve sorumluluk ilkeleriyle nasıl uzlaştırılabildiği gibi sorulara cevap aranmıştır. Mâtürîdî kötülük probleminin Allah'ın kullarına muamelesinden kaynaklanan bir var oluş sorunu değil, kulların algılama şeklinde kaynaklanan var oluşu anlamlandırma sorunu olduğunu altını çizer. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. (Ögük 2007).

⁴ Hoca Ahmet Yesevî "Pîr-i Türkistan", "Hâce-i Türkistan", "Hazret-i Sultan", "Sultanu'l-evliya", "Evliyalar serveri", "Meşayih-i Türk'ün serhalkası" gibi ünvanlarla anılır. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. (Eraslan 1995: 799).

Karahanlı Devleti'nin yönetimindeki, Batı Türkistan'ın Sayram kasabasında İbrahim adındaki bir şeyhin çocuğu olarak dünyaya gelir. Eğitimini, o dönemin İslâm dünyasının en önemli kültür merkezlerinden olan Buhara'da yapar.

Burada, Hoca Ahmed Yesevî'nin hocası ve mürşidi Şeyh Yusuf Hamedânî'dir. O, kuvvetli bir medrese eğitimi almış burada öğrendiği dini ilimlerin yanında tasavvufu da öğrenmiştir, Hamedânî, Hanefî mezhebinde bir âlimdir. Onun amacı öğrendiklerini ve inandıklarını çevresinde yaşayan köylü ve özellikle de bozkırın göçerevli Türklerine öğretip yaymaktır. Hiç şüphesiz öğretip yaymak ve Türklere sevdirmek istediği Ehl-i sünnet akidesidir. Buhara'da Şeyh Yusuf Hamedânî'nin yanında eğitimini tamamlayan Ahmed Yesevî, Yesi şehrine (Türkistan) gider ve orada "Yesevîyye" adıyla bilinen günümüzde daha çok "Yesevîlik" olarak adlandırılan tarikatını kurar. Onun etrafında olanların çoğu İslâmiyet'e yeni girmesine rağmen çok kuvvetli bağlarla bağlanmış göçebe ve köylülerdir.⁵

Sosyolojik olarak bu tür bir "talip" kitlesi ister istemez Yesevîliğin oluşum ve gelişim bağlamında şekillenişinde de önemli bir rol oynayacaktır. Ahmed Yesevî çok iyi Arapça ve Farsça bilmesine ve Türkistan'da o güne kadar tarihatların eğitim ve iletişim dili olarak bu lisanları kullanmasını yerleşmiş olmasına rağmen bu uygulamadan vazgeçer ve Türkçeyi seçer. Onun Türkçeyi seçiş nedenleri ve bu konudaki hassasiyetleri şu hikmette anlatılır: "Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz Türkçeyi / Ariflerden işitsen açar gönül ülkesini/ Ayet, hadis anlamın Türkçe bilsen uygundur,/Anlamına yetenler yere koyar borkünü/"⁶ diyerek dönemin âlimlerinin "Türkçe"yi hoş görmeyişleri ve buna istinaden de kullanmayışları anlatılmaktadır. Hoca Ahmet Yesevî daha da ileri giderek hikmetinde "... Miskin zayıf Hoca Ahmed yedi ceddine rahmet,/ Farsça dilini bilerek güzel söylemekte Türkçeyi"⁷ Türkçeyi kullanmasının başka dil bilmemekten kaynaklanan bir zaruret olmadığı tam tersine Farsça'yı çok iyi bilmesine rağmen bilinçli olarak Türkçeyi tercih ettiğini bunun da muhatabı olan geniş halk kitlelerine bilip anlayabildikleri dilleriyle Türkçe hitap etmenin gerekliliğidir. Yesevî'ye göre hikmetlerden başka insanlar ayet ve hadisleri de ana dillerinde yani Türkçe olarak okuyup anlamalı ve öğrenmelidir. Bu fikirleri yaklaşık 1000 yıl önce ancak akıllı önceleyen ve

⁵ Hoca Ahmet Yesevî'nin hayatı hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Köprülü 1976).

⁶ Hayati Bice, *Divân-ı Hikmet: Hoca Ahmed Yesevî*, TDV Yayınları, Ankara 2010, s. 181.

⁷ Hayati Bice, *a.g.e.*, s. 181.

nakil yerine körü körüne “taklit”⁸ yerine öğrenen, bilen araştırıp inceleyen bir imanı vurgulayan özellikleriyle İmamı Maturidi’ye ve onun düşünce sistematikğine kolayca bağlayabiliriz.

Kısaca, Hoca Ahmet Yesevî’nin müridlerinin Türk ve çoğu göçerevli, köylü oluşu nedeniyle o da dervişlik adabını onlara öğretmek için anlayabilecekleri bir dille hitap eder. Bu hitabı da geleneksel tür ve şekillerle yapar. Bir başka ifadeyle, Türk halk edebiyatının çoğu yüzyıllardır kullanılan tür ve şekilleriyle hece veznini basit bir dille tasavvufî şiirler yazar ve bunları “hikmet” olarak adlandırır.⁹ Bu bağlamda, Hoca Ahmet Yesevî’nin “hikmet”lerinde yukarıda da işaret edildiği gibi Maturidilik’in nerdeyse en önemli kavramlarından birisine dönüşen “akıl”ın yeri ve önemi nedir? sorusuna cevap aramaya geçebiliriz.

Ahmet Yesevî’nin “hikmetlerinde “akıl” tasavvufun belki de en önemli kavramı olan “nefsine hakim olmak” kavramsallaştırmasının anahtarı olarak karşımıza çıkar. O bir hikmetinde yer alan bir mısraında “akıllı isen, pis nefisten ol sen bîzar”¹⁰ diyerek ancak “akıl”lıların, her hoşlandığı yapıldığında akılı işleyemez, “güzel” ve “kötü” arasında tefrik yapamaz hâle getiren “nefs”e (ego), bir bakıma duyuların ve duygusallığın kaynağına tavır alıp, ondan şikayetçi olup kontrol altına alınmazsa olmaz olduğunu ortaya koyar. Hz. Muhammed’in “Nefsini bilen Rabbini bilir.” şeklindeki hadisiyle de örtüşen bu anlayış doğrudan doğruya Mâtürîdî’nin “güzellik” (hüsün) ve “çirkinlik” (kubhu) bilme noktasında akılı mutlak hakem kılmasıyla aynı doğrultudadır. Hiç şüphesiz, Maturidi’de daha önce işaret ettiğimiz gibi akıl “vahyi” anlayabilen olma özelliğine sahiptir. Toplumsal yapıda vahy doğrultusunda oluşmuş ve oturup kalıplanmış uygulamalara veya âdetlere de yine “akıl” yoluyla bir olumlama ve olurlama Hoca Ahmet Yesevî hikmetlerinde karşımıza çıkmaktadır. Buna örnek olarak; “Akil irseng irenlerge hizmet kılğıl/ Emri marûf kılğanlarga izet kılğıl/ nehy-i münker kılğanlarga hörmət kılğıl/ Ol sebepdin altmış üçde kirdim yirge”¹¹, “Akıllı isen erenlere hizmet kıl sen/ Emr-i maruf

⁸ İmamı Maturidi ekolüne göre dini uygulama ve amelleri görüp bakarak “taklit eden” veya “mukallit”lerin imanları hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Demir 2006)

⁹ Mürsel Öztürk, “Ahmed Yesevî, Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre Zinciri”, *Erdem AKM Dergisi*, C. 3, S. 9, 1987, s. 894.

¹⁰ Kemal Eraslan, *Ahmed-i Yesevî, Divanı Hikmet’ten Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 159.

¹¹ Kemal Eraslan, a.g.e., s. 70.

kılalara izzet kıl sen/ nehyi münker kılalara hürmet kıl sen/ O sebepten altmış üçte girdim yere”¹² şeklindeki hikmeti vermek mümkündür.

Tasavvuf düşüncesinin göçerevli Türkler arasında geleneksel yol ve yöntemlerle propogandası amacına yönelik olarak yazılan “hikmet”ler, onları müzik eşliğinde icra eden dervişleri vasıtasıyla Avrasya bozkırlarının hemen her yönünde ve yerleşim yerinde dinlenildiler. Bir yönüyle tamamen didaktik amaçlara odaklanan öğretici ve eğitici işlevleri ağır basan hikmetler gittikçe artan bir iştihakla beğenilerek adeta kutsal metinlere dönüşüp yüzyıllarca Türk milletinin İslâmî kimlik ve belleğini oluşturdu. Bu süreçte Yesevîlik düşüncesi önce Doğu Türkistan’a, oradan Maverâünnehr’e, Harezm’e Bulgar’a (Kazan/Tataristan), Horasan ve İran’a yayılır ve yerleşir. Aynı şekilde, Yesevîlik göç eden ve en ünlüleri Sarı Saltuk ve Hacı Bektaş Veli adlı dervişler vasıtasıyla Anadolu’ya da XIII. yüzyılda girip yayılır.¹³

Bu şekilde Anadolu’da yerleşen Yesevî yolunda yetişen erenler içinde hiç şüphesiz en önemli isim Yunus Emre’dir.

Yunus Emre’nin yetişmesinde belki de en büyük kaynak Yesevî hikmetleri olsa gerektir. Müjgan Cumber’un işaret ettiği gibi Ahmet Yesevî’nin kendini “Miskin Ahmed Yesevî” mahlasını kullanması gibi Yunus Emre’nin de “Miskin Yunus” mahlasını kullanmasında da bu etkileşim görülebilir. Ancak, bu iki ulunun arasındaki etkileşimin “Işking kıldı şeydâ mini cümle âlem bildi mini/ Kaygum sinsin tüni günü sin ok kireksin”¹⁴ ile Yunus Emre’nin “Işkun aldı benden beni bana seni gerek seni/ Ben yanaram düni günü bana seni gerek seni”¹⁵ şeklindeki ifadeler sözünü ettiğimiz iletişim ve etkileşimin nasıl bir metinlerarasılık yaratacak boyutta olduğunu son derece açık bir biçimde gösterir.

Aynı şekilde, Iréne Melikof’un¹⁶ (1991:66) daha önce işaret ettiği gibi “hikmet”, Ahmed Yesevî’nin yarattığı bir edebî tür olarak, Türk edebiyatında büyük bir yankı uyandırmıştır. En büyük Türk halk şâiri olan Yunus Emre de, Ahmet Yesevî’nin tarzını ve “ilahi” olarak ünlenip işlevselleşecek de olsa,

¹² Kemal Eraslan, *a.g.e.*, s. 71.

¹³ Kemal Eraslan, *a.g.e.*, s. 53.

¹⁴ Kemal Eraslan, *a.g.e.*, s. 326.

¹⁵ Müjgan Cumber, “Yunus Emre’nin Ahmed Yesevî’ye Bir Naziresi”, *Türk Halk Kültürü Araştırmaları*, 1991/1, s. 1-4.

¹⁶ Iréne Melikof, “Ahmed Yesevî ve Türklerde İslâmiyet”, *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 66.

kendi "hikmet"leriyle hikmet türünü sürdürmüştür. Melikof sözünü ettiği etkileşimin tematik boyutuna dair de, Yunus'un "Aşk olmayana din iman gerekmez." mısraındaki temanın ve söyleyişin Ahmed Yesevî'de "Işksızların hen cânı yok hem imanı" şeklinde aynen yaşadığını¹⁷ örnekleyerek dikkati çekmektedir.

Hiç şüphesiz "aşk" (ışık) Hoca Ahmed Yesevî'de öylesine bütüncül ve kuşatıcı bir haldedir ki hemen her şeyi sarıp sarmalayıp kapsar. Bu nedenle dikkat edilmezse onun zaman zaman "aklı"n önüne geçtiği hatta ona alternatif olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda Yunus Emre'de "akıl" bahsine dönebiliriz. Yunus Emre'nin sülûk ehline tasavvufi gerçekleri anlatmak amacıyla kaleme aldığı *Risâletü'n Nushiye* adlı nasihatnâmede¹⁸ "akıl"a son derece özel bir yer verdiği görülür. Eserin girişinde "Fî-Ta'rifi'l Akl" adlı mesur kısımda, "aklın Tanrı'nın en eski ışığı" olduğundan¹⁹ bahsederek başta Allah'tan önce zuhûr eden tek nûr olan "akl-ı evvel"den ve onun "nûr-ı Muhammedî" olması nedeniyle bahseder ve "aklı", "akl-ı ma'âş" (akl-ı cüz'î veya akl-ı mecâz da denir) ki bu görünen alemleri kavrayabilen akıldır. Bu akıl kıyas ve mantık esasları içinde faaliyet gösterdiğine inanan tasavvuf ehli bu akılla Allah'ın kavranamayacağı²⁰ kanaatindedirler. Akl-ı ma'âd adı verilen aklın ikinci kısmıysa, görünen eşyanın ardındaki ebedî gerçeği kavrayabilen akıldır. Aklın üçüncü ve son kısmı ise, "aklı-ı küllî" olarak adlandırılır ve bunun veli ve peygamberlerin akli olduğuna, Tanrı'nın "vahdet"ine kavuşanlara marifetini bildirdiğine (Horata 1993:183) inanılır. Bu son derece teorik yapı teşhis ve intak sanatlarının yardımıyla daha kolay anlaşılır hâle getirilmeye çalışılır. Yunus eserinin asıl kısmında da akli, sâlikin gönlünü her türlü ihtiras ve kötülüklerden temizleyerek Allah'a kavuşması (vahdet) sürecinde, şeytani yani nefse ait olanlarla onun karşısında yer alan rahmânî (rûh) sultanın ordularına "bunlara yol gösteren adaletli, ulu bir sultan olarak anlatılan" AKIL vardır. Yunus Emre eserinin her bölümünde önce kötülük içindeki insanın perişan hâlini anlatıp onu "Akli"nin huzuruna çıkarır ve akıl da ona doğru yolu göstererek, iyilik ordusu, kötüyü gönül ülkesinden²¹ çıkararak temizler.

¹⁷ Iréne Melikof, *a.g.m.*, s. 67

¹⁸ Osman Horata, "Yunus Emre'nin Risâletü'n-Nushiyye Mesnevisi", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Prof. Dr. Şükrü Elçin Armağanı, C. XXIX/L-2, 1991, s. 173.

¹⁹ Osman Horata, *a.g.m.*, s. 181.

²⁰ Osman Horata, *a.g.m.*, s. 182.

²¹ Osman Horata, *a.g.m.*, s. 183.

İnsan “gönlünü” bütün kâinata sığmayan Allah’ı içine alabilen büyük bir ülke olarak düşünüş ve onu temizleyerek “vahdete” ulaştırma yolun amacı olarak ortaya konulur ki Yunus bunu, “Ben gelmedim davâ için benim işim sevü için/ Dostun evi gönüllerdür gönüller yapmaya geldüm” şeklinde ifade eder. Aynı fikri Ahmet Yesevî’de de “sünnet imiş kâfir bolsa birme âzâr/ köngli katığ dil-âzârdın huda bîzâr”²² şeklinde ifade edilmiş olduğu görülmektedir. Bu ifadeyle, Ahmet Yesevî’ye göre “kâfirleri bile incitmemek lâzımdır. Allah katı gönüllü kimselerden bîzârdır, Hz Peygamber gibi bağışlayıcı olmak lazımdır.”²³ demektedir. Bir başka beyitteyse Yunus “Âkili sen gelüp bana niteliğın sorma anun.”²⁴ diyerek “akıllı kişinin tevhid sırrını” kendiliğinden bileceğini söylemektedir. Bu İmamı Maturidi’nin kendilerine nebi gönderilmemiş ve peygamberlerden haberdar olmayanların akıl yoluyla Tanrı’nın varlığını ve birliğini bilebilecekleri ve bundan sorumlu oldukları şeklindeki yorumunun doğrudan iktibasından başka bir şey değildir.

Ahmet Yesevî de ve Yunus Emre’nin yukarıda özetlediğimiz “akıl” konusundaki görüşlerine yakından bakıldığında hemen her ikisinde de “iman” konusunda ve bir sufinin amacına ulaşması bağlamında da asıl belirleyici olduğu ortaya çıkar. İmamı Maturidi’nin “vahy”i bile değerlendirebilecek ve anlayabilecek yegane vasıta olarak gördüğü “akıl”ın bundan daha açık anlatılabilmesinin kolay olmadığını düşünüyoruz.

Sonuç olarak “İmam Mâtürîdî Orta Asya’nın önemli ilim şehirlerinden Semerkant’ta dünyaya gelmiş, yaşamını bu bölgede geçirmiş büyük bir düşüncüdür. Kendisi İmam-ı Azam Ebû Hanife’den ilham almış ve onun özgürlükçü din anlayışını sistemli bir düşünce yapısı haline getirmiştir. Özellikle de, insanları eşitleyen ve onları fiillerinin sahibi kılan “akıl” ve buna bağlı bireysel “özgürlük” anlayışı ve bu ekolün başta Mutezile ve Eşarilerden en ayırt edici özellikleri arasındadır. Bu ve bezeri düşünce ve yorum farklılıklarıyla, Mâtürîdilik, tarih boyunca özellikle Türk toplumları arasında yaygın duruma gelmiş bir kelamî ekoldür. Bu özellikleriyle, İmamı Mâtürîdî’nin toplumumuz tarafından bilinmesi ve öğrenilmesi Türk dinî düşüncesinin tarihî köklerinin keşfi ve anlaşılması açısından son derece önemlidir. Çünkü, İmam Mâtürîdî sadece Türk kültür muhitinin yetiştirdiği büyük bir bilgin olarak kalmamış,

²² Kemal Eraslan, *a.g.e.*, s. 34.

²³ Kemal Eraslan, *a.g.e.*, s. 34.

²⁴ Tatçı, Mustafa, *Yünus’un Gül Bahçesi’nden II*, TOBB Yayınları, Ankara 2013, s. 88

IV./ X. yüzyılda başlayarak günümüze kadar Türk toplumlarının inanç sistemine damgasını vuran bir kimse olmuştur. Türkler İslamiyet'e girdikten sonra ibadet ve sosyal ilişkilerini İmam-ı Azam Ebû Hanife'ye göre düzenlemişler; inanç konusunda da Mâtürîdî'nin itikadî sistemini benimsemislerdir. Bu anlayışın Türkler arasında yayılıp geniş kitlelere mal oluş sürecinde belki en önemli isim Hoca Ahmet Yesevî'dir.

Hoca Ahmet Yesevî çalışmamızda ortaya koyduğumuz gibi İmamı Maturidi'nin "akıl" anlayışını dışa vuran ifadelerle bu öğretiyi dervişleri ve hikmetleri vasıtasıyla özellikler göçerevli ve bozkırda havyacılık yaparak yaşayan Türk kitlelerine benimsetip yaymıştır. Bu bağlamda, Hoca Ahmet Yesevî'nin yetiştirip Anadolu'ya yolladığı Hacı Beştaş Veli, Saru Saltuk gibi talebelerinin yolunda yetişenler arasında bulunan Yunus Emre de, Hoca Ahmet Yesevî gibi Türkçeye önem vererek söylediği şiirler vasıtasıyla Maturidi anlayışın Anadolu ve Rumeli'nde yaşayan Türk ve diğer Müslümanlar arasında kökleşip yaygınlaşmasına hizmet etmiş ve etmeye de devam etmektedir. Bu bağlamda, günümüzde de Mâtürîdî'nin, hoşgörülü, akılcı, ilmî din anlayışının bilinmesine ve yeniden yorumlanmasına ihtiyaç vardır. Özellikle küreselleşme ve islamfobi çağında bunun daha da büyük ihtiyaç olduğunu düşünüyoruz. Bu nedenle hemen hemen her vesileyle Mâtürîdî'nin eserleri ve fikirlerinin değerlendirilmesinin kültür tarihi bakımından ne kadar önemli olduğu ortadadır.

KAYNAKÇA

- Alper, Hülya, *İmam Matürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Bice, Hayati, *Divân-ı Hikmet: Hoca Ahmed Yesevî*, TDV Yayınları, Ankara 2010.
- Cumbur, Müjgan, "Ahmed Yesevî'nin Anadolu'nun Türkleşmesindeki Yeri", *Erdem AKM Dergisi*, C.7, S. 21, 1995, s.833-853
- Cumbur, Müjgan, "Yunus Emre'nin Ahmed Yesevî'ye Bir Naziresi", *Türk Halk Kültürü Araştırmaları*, 1991/1, s.1-4.
- Demir, Abdullah, *Matürîdî Kelam Ekolünde Mukallidin İmanı*, Bursa, Uludağ Üniversitesi, SBE, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tez), Bursa 2006.
- Eraslan, Kemal, *Ahmed-i Yesevî, Divanı Hikmet'ten Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.
- Eraslan, Kemal, "Ahmed-i Yesevî", *Erdem AKM Dergisi*, C.7, S. 21, s.799-819, 1995.
- Ess, Josef Van, "İslâm Kelâmı'nın Başlangıcı", trc. Ş. A. Düzgün, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XLI. 299-410, Ankara 2000.
- Horata, Osman, "Yunus Emre'nin Risalatü'n-Nushiyye Mesnevisi", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Prof. Dr. Şükrü Elçin Armağanı, C. XXIX/L-2, 1991, s. 172-203.

Köprülü, Mehmed Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, TDV Yayınları, Ankara 1976.

Melikof, Irène, "Ahmed Yesevî ve Türklerde İslamiyet", *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 61-67.

Ocak, Ahmet Yaşar, "Anadolu Türk Halk Süfliğinde Ahmed-i Yesevî Geleneğinin Teşekkülü", *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991. s.75-84.

Öztürk, Mürsel, "Ahmed Yesevî, Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre Zinciri", *Erdem AKM Dergisi*, C. 3, S. 9, 1987, s.759-768.

Ögük, Emine, "Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi", Marmara Üniversitesi SBE, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007.

Tatçı, Mustafa, *Yûnus'un Gül Bahçesi'nden I, II*, TOBB Yayınları, Ankara 2013.

Topaloğlu, Bekir, *Mâtürîdîyye Akaidi (Sâbûnî, El-Bidaye Fi Usuli'd-Dîn Tercümesi)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1980.